

HAYDENO WHITE'O NARATYVISTINIO-TROPOLOGINIO PROJEKTO RECEPCIJA IR KRITIKA

Vytautas Žemgulis

Vilniaus universiteto Filosofijos katedra
Didlaukio g. 47-507, LT-08303 Vilnius
Tel. (370-5) 77 07 06; faks. (370-5) 76 18 90
El. paštas: vitez@one. lt

Amerikiečių filosofas, kultūros istorikas Haydenas White'as – žymiausias naratyvistinės istorijos filosofijos krypties atstovas. Savo svarbiausiame veikle „Metaistorija“ (Metahistory, 1973) jis pateikė radikalią, novatorišką, tropologiją grįstą naratyvistinio istorinio diskurso projektą. Ši teorija sulaukė labai plataus įvairių humanistikos sričių specialistų atgarsio. Pirmoje straipsnio dalyje glaustai pateikiama pradinė naratyvistinio-tropologinio projekto versija. Kitoje dalyje apžvelgiama gausi šios teorijos kritika, išskiriant esmines jos temas, identifikuojant kritikų pozicijas. Paskutinėje straipsnio dalyje stengiamasi parodyti, kaip H. White'as reagavo į kritiką, kaip ji paveikė pradinę koncepcijos versiją ir kokia buvo tolesnė jo pažiūrų raida.

Prasminiai žodžiai: tropologija, naratyvas, įsiužetinimas, figūratyvinė kalba, pažodinė kalba.

Kalifornijos universiteto (Santa Cruz) „sąmonės istorijos“ profesorius Haydenas White'as (g. 1928) yra vienas svarbiausių „naratyvistinio posūkiu“ istorijos filosofijoje, suteikęs istorijos metateorijai jos dabartinį pavidalą, iniciatorių.

Savo mokslinės karjeros pradžioje jis reiškėsi kaip kultūros istorikas medievistas (daktaro disertaciją apgynė iš XII a. Bažnyčios istorijos apie šv. Bernardą Klervietį ir 1130 metų popiežiškąją schizmą). Pirmasis istorijos filosofijai skirtas straipsnis buvo esė *Istorijos našta*, paskelbtas žurnale *History and Theory* 1966 metais. Be kapitalinio veikalų *Metaistorija*, H. White'o bibliografiją sudaro trys straipsnių rinktinės: *Diskurso tropika* (White 1978), *Formos turinys* (White 1987) ir *Figūrinis*

realizmas (White 1999). *Metaistorijoje* jis pateikė radikalią naratyvistinės istorijos filosofijos versiją, kuri sulaukė išskirtinio dėmesio. Pagal SSCI ir A&HCI duomenis, H. White'o darbai 1974 metais buvo cituojami tik kartą, iki 1978 metų – dar 18 kartų, o jau 1980–1990 metais – vidutiniškai po šimtą kartų per metus. Dažniausiai White'as cituojamas žurnale *History and Theory*, tačiau platų jo idėjų atgarsį rodo gausus White'o minčių aptarimas kituose įvairiuose pasaulio moksliniuose žurnaluose: *American, American Historical Review, Canadian, Clio, Contemporary Sociology, History, Journal of Modern History, ELH, ESQ, MLN, Arcadia, Belfagor, Chasqui, Fabula, Journal of the History of Ideas, Paragraph, Poetica, Salmagundi, Semeia, Semiotica, Society and*

History, Neophilologus, Partisan Review ir kt. Į jo idėjas atsiliepė pačių įvairiausių mokslo šakų – vadybos mokslo, antropologijos, meno istorijos, geografijos, teisės, komunikacijų, psichoanalizės, teatro, kino meno specialistai (Vann 1998: 146–147). Labiausiai White'o išskeltomis istorinio diskurso idėjomis susidomėjo istorikai, istorijos filosofai ir literatūros mokslo specialistai. Istorikai anksčiausiai atsakė į *Metaistoriją*. Tačiau vėliau, kai White'o idėjos sudomino literatūrologus, istorikų santykinis indėlis į kritiką ėmė mažėti. Šiuo metu galima sakyti, kad jo idėjos populiariausios yra ne tarp istorikų ar filosofų, o tarp literatūros mokslo specialistų.

Lietuvių kalba kol kas paskelbti tik du straipsniai – vienas *Baltų lankų* žurnale (White 1985), kitas – straipsnių rinkinyje *Kultūra ir istorija* (White 1996). Nors White'o idėjos Lietuvos istorikams ir filosofams yra žinomos, rašyta apie jį mažai (Donskis 1993, Norkus 1993, Norkus 1996a, Norkus 1996b). Svarbiausia, kiekvienas rašiusiųjų mažai kreipė dėmesio, ką apie White'ą rašė kiti autoriai. Įdomu pažymėti, kad tai būdinga ir užsienio autorių darbams. Siekiant plačios White'o idėjų recepcijos, tai galima laikyti tam tikru White'ui skirtos literatūros trūkumu ar properša, kurią pamėginsiu užpildyti šiuo straipsniu. Mano tikslas – aptarti White'o idėjų recepciją, White'o dialogą ar polilogą su kritikais, išryškinti jo pažiūrų raidos trajektoriją ir atsakyti į klausimą, kiek ir kaip ją veikė dialogas su kritikais (ar nesusikalbėjimas su jais). Tačiau pirmiausia būtina glaustai pristatyti White'o koncepciją, kadangi vis dėlto negaliu daryti prielaidos, kad ji visiems „Problemu“ skaitytojams yra taip pat gerai žinoma, kaip pagrindinės Platono ar Immanuelio Kanto idėjos.

Esminiai White'o naratyvistinės-tropologinės teorijos bruožai

Senoji, pozityvistinė, istorijos samprata, siejama su Leopoldo von Ranke's vardu, skelbia, kad iš esmės yra galimas vienas „teisingas“ kokio nors praeities įvykio ar reiškinio istorinis aprašymas (*wie es eigentlich gewesen*). Šiai klasikinei istorijos sampratai ir oponuoja White'as, pateikdamas visiškai kitokią – naratyvistinę-tropologinę – istorijos prigimties versiją.

White'as nurodo, kad istorijos faktai nėra gryna empirinė duotybė. Istorinių faktų prigimtis specifika: jie yra ne duoti istorikui, bet jo konstituojami (White 1978: 55). Be to, susidūręs su faktų chaosu, istorikas yra priverstas atrinkti dalį jų ir pasakodamas jais pasinaudoti tam tikrais naratyviniais tikslais. Siekdamas formalaus rišlumo, istorikas turi atsisakyti faktų, nepadedančių konstruoti reikiamo naratyvo. Kita vertus, anot White'o, istorikas neišvengiamai interpretuoja istorinius duomenis, nes jų dažniausiai būna arba per daug, arba per mažai. Todėl jis nesiremia visais faktais, bet juos pasirenka, t. y. žvelgia iš tam tikros perspektyvos, vieno požiūrio taško.

Istorinį pasakojimą, anot White'o, sudaro istoriniai faktai, susieti tam tikro siužeto į rislią, vietisą, interpretuojančią visumą. Tik sujungti į didesnes grupes jie įgauna tam tikrą aiškinamąjį aspektą. Tikrame istoriniame pasakojime įvykiai turi būti ne vien užfiksuoti chronologine vyksmo tvarka, bet ir papasakoti, t. y. turi būti atskleistos juos valdančios struktūros, reikšmių eilės, kurių jie neturi būdami paprasta seka (White 1987: 5). Taigi istorinis pasakojimas privalo turi turėti *siužetą*. Siužetas suteikia įvykių eilei prasmę, paverčia ją suvokiamu procesu (White 1978: 86).

Remdamasis Northropo Frye'aus įsiužetinio būdo idėja (Frye 1958), White'as teigia, kad istorikai, naudodamiesi savo „konstruktyvia vaizduote“, įvykius įsiužetina dažniausiai vienu iš keturių būdų: kaip *herojišką romaną*, kaip *tragediją*, *komediją* ar kaip *satyrą*. Ši įsiužetinio operacija iš esmės yra literatūrinė, nes ją atlieka ir literatūrinių fikcijų kūrėjai – rašytojai, dramų autoriai, poetai. Skirtumas tik tas, kad fikcijos kūrėjas įsiužetina visiškai laisvai išgalvotus įvykius ir personažus, o istorikas šitaip daryti negali: jis turi atsakingai paisyti istorinių duomenų teikiamos informacijos (White 1978: 56).

Įsiužetinimas yra tik viena iš operacijų, kurios sudaro istorinę interpretaciją. Kita interpretacijos operacija yra aiškinimas formalioju argumentu. Naudodamasis Stepheno Peppero idėjomis (Pepper 1966), White'as teigia, kad istorijos įvykių aiškinimas formaliojo argumento būdu reiškia tokią operaciją, kai istorikas pasakojamus įvykius susieja atitinkamu priežastinių ryšių universaliu dėsniu ir siekia parodyti, kuria kryptimi vienas ar kitas procesas rutuliojasi. Šį argumentą White'as lygina su silogizmu, kurio didžiąją premisą sudaro tam tikras priežastinių ryšių universalus dėsnis, mažąją premisą – šio dėsnio taikymo ribos, o išvadą – iš šių premisų logiškai dedukuoti aktualiai įvykę įvykiai. White'as išskiria keturis aiškinimo formalioju argumentu tipus. Anot jo, galimas *formistinis*, *organicistinis*, *mechanistinis* bei *kontekstualistinis* aiškinimo būdai (White 1973: 33).

Konstatuodamas atskirų objektų unikalumą ar istorinių fenomenų tipų įvairovę istoriniame lauke, istorikas aiškina įvykius formistiškai (Herderis, Carlyle'is, Micheletas). Organicistiniu būdu aiškinantis faktus istorikas stengiasi istoriniame lauke išskirtą ob-

jektą pavaizduoti kaip sintetinio proceso komponentą. Tokie istorikai (anot White'o, tai Ranke, Mommsenas, Treitschke ir kt.) siekia vaizduoti tam tikrą konsolidaciją ar kristalizaciją, kai iš vienokio ar kitokio išsklaidytų įvykių rinkinio išskiriama visus tuos įvykius vienijanti didesnės svarbos reikšmė. Istorikai, aiškinantys mechanicistiškai, ieško tam tikrų gilesnių „jėgų“, „dėsnių“, analogiškų fizikiniams (anot White'o, tai Buckle'as, Taine'as, Marxas, Tocquenville'is).

Pagaliau kontekstualistiniu būdu siekiama paaiškinti įvykius, remiantis jų atsitikimo kontekstu. Kodėl įvykiai būtent tokie, anot kontekstualistų, galima paaiškinti tik atskleidus specifinius ryšius, kurie šiuos įvykius sieja su kitais, greta jų istorinėje erdvėje vykusiais įvykiais (Jacobas Burckhardtas).

White'o manymu, istorinį naratyvą nuo kronikos skiria tai, kad naratyvas, be pradžios ir vidurio, turi dar ir pabaigą. Šis pabaigos elementas, anot jo, yra istoriniame naratyve pateiktų įvykių moralinio (ar etinio) vertinimo prielaida. Remdamasis Karlo Mannheimo idėjomis (Mannheim 1946), White'as mano, kad istorikas morališkai vertina įvykius pasirinkdamas vieną iš keturių svarbiausių ideologinių pozicijų: *anarchistinę*, *konservatyvią*, *radikalią* ar *liberalią* (White 1973: 22).

Visi trys istorinio teksto konstravimo lygiai – įsiužetinimas, aiškinimas formalioju argumentu ar ideologine implikacija – konkretaus autoriaus tekste sudaro tam tikrą derinį, kurį White'as vadina istoriografiniu stiliumi. Formaliai galima įsivaizduoti daug šių komponentų derinių. White'as mano, kad kiekvienam autoriui būdinga savita jų kombinacija, be to, ne visi deriniai yra įmanomi. Pavyzdžiui, komedijos įsiužetinio būdas nederina su mechanistiniu argumentacijos tipu,

kaip ir radikali ideologija – su satyriniu įsiužetinimo būdu. White’as mano, kad šių visų trijų lygių teksto aiškinimo tipai pagal atrankinės giminystės (angl. *elective affinity*) principą sudaro būdingiausius derinius. Autorius juos išdėsto šitaip:

Įsiužetinimo būdas	Formaliai aiškinančios argumentacijos tipas	Ideologinės implikacijos
Herojinis romanas	Formizmas	Anarchizmas
Tragedija	Mechanicizmas	Radikalizmas
Komedija	Organicizmas	Konservatizmas
Satyra	Kontekstualizmas	Liberalizmas

White’as teigia, kad šių trijų istorinio teksto lygių pagrindą sudaro giliausias, esminis istorinio lauko prefigūracijos būdas – tropai. Istorinio teksto būdą lemia istoriko pasirenkamas kalbos būdas, tiksliau, tropas, kuris kiekvienam yra individualus, bet tik vienas iš keturių galimų – metaforos, metonimijos, sinekdochos ar ironijos (White 1973: 31). Istorikai šiame lygyje atlieka iš esmės poetinį aktą, kuriuo jie „prefigūruoja“ istorinį lauką. Tropas, anot White’o, leidžia ne tik nustatyti visumos ir dalies ar viso proceso ir atskirų jo fazių santykius, bet ir lemia kitas interpretavimo strategijas – įsiužetinimą, aiškinimą formaliuoju argumentu ir atitinkamą ideologinę implikaciją. Tropai yra istorinio pasakojimo konstrukcijos determinantai, nuo kurių priklauso tai, kaip istorikas interpretuoja atskirus faktus galutiniame savo intelektualinio ir kalbinio aktyvumo produkte – pasakojime.

White’o nuomone, bet koks diskursas (ir istorinis) yra išžėsta metafora. Taigi čia išryškėja dar vienas esminis literatūrinės fikcijos

ir istoriografijos giminingumo įrodymas. Tropavimas, pasak jo, glūdi pačios kalbos, o gal ir sąmonės pagrinde (White 1996: 139).

Anot White’o, kiekvienam istorikui yra būdingas savitas istoriografinis stilius, apimantis visus tris paviršutinius – įsiužetinimo, formalus argumento bei ideologinės implikacijos, ir ketvirtąjį – gilųjį tropologinį istorinio diskurso lygį. Ši keturypė istorinio diskurso tropologinė schema, anot White’o, tinka tiek istoriniam, tiek istorijos filosofijos diskursui. Jų skirtumas pasireiškia tik tuo, kad istorijos filosofija siekia išryškinti tuos epistemologinius, estetinius ar politinius principus, kurie apibrėžia istorinį tekstą, o istorija pateikia šiuos tekstus „realistinio“ pasakojimo forma. Todėl *Metaistorijoje* White’as pateikia keturių žymiausių XIX a. istorikų ir keturių istorijos filosofų kūrinių istoriografinio stiliaus analizę, kuri atskleidžia jo teorijos vaisingumą – gebėjimą atnaujinti istoriografiją, t. y. istorijos ir istorijos filosofijos rašymo istoriją.

White’o idėjų recepcija ir kritika

Istorikai buvo ne tik pirmieji, bet ir aršiausi White’o koncepcijos kritikai. Jie priekaištaavo White’ui dėl to, kad jo koncepcijoje istorija pernelyg lengva ranka prilyginama grožinei literatūrai. Taip manyti juos skatino šie White’o teiginiai: tikrovė istorikui niekada nėra tiesiogiai prieinama, o visada tik įsivaizduojama; istorikas, kaip ir grožinės literatūros autorius, rašydamas istoriją atlieka iš esmės literatūrišką įsiužetinimo veiksmą; istorinis diskursas yra išžėsta metafora. Istorikas Arthuras Marwickas, vienas griežčiausių White’o kritikų, kategoriškai atmets tezę, kad istorija yra literatūros šaka. Istoriją jis laiko ne meno, bet akumuliacinio pobūdžio žini-

jos (mokslo) šaka, kuri siekia patenkinti visuomenės norą suprasti tam tikrus praeities aspektus ir taip padėti jai grumtis su dabarties problemomis. Istorikai, anot jo, yra įpareigoti nemeluoti. Šis įpareigojimas ir lemia būtinumą vartoti kalbą tiksliai, neliteratūriškai. Istorija, pasak Marwicko, yra greičiau problemų sprendimas nei naratyvų verpimas ar istorijų pasakojimas (Marwick 1995: 12). Istorikas Hermannas Dunkas mano, kad literatūrinės įsiužetinimo ir tropų formas į istoriją White'as perkelia pernelyg lengvai, supaprastintai. Taip yra todėl, kad White'as neatsižvelgia, jog istorikas visada turi remtis tuo, kas yra už teksto. Rašytojui tokia problema neiškyla, nes jis nesiekia tiesos (Dunk 1993: 39–40). Renesanso istorikė, retorikos istorijos žinovė Nancy S. Struever taip pat mano, kad istorija negali būti redukuota į literatūros žanrą (Struever 1980: 75).

Filosofai priekaištuoja White'ui dėl to, kad jis išvelgia per mažai istorijos ir istorijos filosofijos skirtumų. Maurice'as Mandelbaumas nepritaria White'o sumanymui, analizuojant XIX a. istoriografiją, žymiausius XIX a. istorikus ir filosofus pastatyti į vieną gretą. Taigi White'as, anot Mandelbaumo, ignoruoja visuotinai priimtą nuomonę, kad šios dvi disciplinos disponuoja skirtingais, net priešingais tikslais ir metodais. White'as tvirtina, jog tiek istorijos, tiek istorijos filosofijos šaknys bendros. Tačiau, Mandelbaumo nuomone, istorijos filosofai rašo kūrinius, kad atskleistų pačius bendriausius istorijos principus, nuo kurių dažniausiai atsiriboja tikri istorikai, labiau besidomintys konkrečiais ir unikaliais dalykais. Jie siekia suprasti ir pavaizduoti tai, kas atsitiko tam tikru laiku tam tikroje vietoje. Be to, filosofai nuo istorikų skiriasi dar ir tuo, jog filosofai siekia rasti paaiškinimo ar

interpretacijos principą, galintį atskleisti kiekvieną atskirą istorinio proceso aspektą. Istorikai, priešingai, vartoja kuo įvairesnius aiškinimo būdus, kad atskleistų labai skirtingus visuomenės socialinio gyvenimo aspektus (ekonominius, politinius, intelektualinius ir kt.). Čia istorikų ir filosofų siekiai yra visiškai priešingi. Mandelbaumas teigia, kad istorijos filosofai nuo istorikų skiriasi dar ir tuo, kad filosofai daug skrupulingiau, profesionaliau atsižvelgia ir į tuos duomenis, prielaidas ir dalykus, kurie prieštarauja jų teiginiams, ir atmeta tai, kas neatitinka jų prielaidų (Mandelbaum 1980: 41–53).

Vienu problemiškesnių White'o koncepcijos aspektų kritikai istorikai laiko tropologinio modelio taikymą istorijai. Markas Phillipsas teigia, kad tai darydami neišvengiamai esame priversti „išsprauti“ kokio nors istorikostilių į tam tikro tropo Prokrusto lovą (Phillips 1993: 123). Tokio tropologinio modelio taikymas, jo manymu, yra pernelyg dirbtinis ir savavališkas. Phillipsas teigia, kad White'o tropų teorijai būdinga deterministinė logika, analogiška G. Hegelio pasaulinės dvasios raidai. Ši logika prieštarauja paties White'o skelbiamai interpretacijos laisvei (1993: 124). Hermannas Dunkas mano, kad tai vargiai įmanoma be tam tikros didelės ir dirbtinės bet kurio istoriko kūrybos generalizacijos. Jo nuomone, White'as neatsižvelgė ir į tai, kad tropų funkcionavimas priklauso nuo nacionalinės kalbos ypatybių (Dunk 1993: 42).

Tropologinės schemas taikymas istorinio pasakojimo aiškinimui buvo abejotinas ir pirmiesiems literatūros teoretikams, reagavusiems į *Metaistorijos* pasirodymą. Marksistas, kultūrologas, postmodernizmo teoretikas Fredericas Jamesonas prisipažino, jog netiki tropologijos glūdėjimo istorinėje sąmonėje „gi-

lumu“, abejojo tropologijos ryšiais su įsiužetiniu, formaliojo argumento būdu ir ideologine implikacija. Literatūrologams tropų teorijos konkretus taikymas istorijos pasakojimams analizuoti atrodė pernelyg formalus (Vann 1998: 151). Jie abejojo ir griežtumu, kuriuo White'as skyrė vieną tropą nuo kito. Kennethas Burke'as, vienas iš tų autorių, kurie turėjo didžiausią įtaką White'o koncepcijos gimimui, teigė, kad metonimija ir sinekdocha gana dažnai „nuslysta“ viena į kitą ir griežta jų skirtis yra mažai pagrįsta. Be to, metonimija ir sinekdocha gali būti traktuojamos veikiau ne kaip atskiri tropai, o metaforos tropo atmainos (ten pat). Literatūrologo Ph. Pomperio nuomone, ironijos tropas net paties White'o tropologinėje schemoje užima kokybiškai kitokią vietą nei kiti trys tropai (Pomper 1980: 34). Jo manymu, tiek White'o pasirinktai tropų sekai (metafora – metonimija – sinekdocha – ironija), tiek jo pasiūlytai „atrankinės giminytės“ sąvokai pagrįsti apskritai trūksta rimtos ir įtikinamos psichologinės teorijos (1980: 32).

Kita sritis, kelianti abejonių White'o kritikams, yra fakto ir įvykio sąvokų traktavimo ypatumai. White'as, oponuodamas pozityvistiniam fakto supratimui, teigiančiam, kad visi faktai patys savaime yra prasmingi, mano, jog istorikas pirmiausia susiduria su žaliais istoriniais faktais, kurie atskirai paimti jokios prasmės iš anksto neturi. Tik pats istorikas, anot jo, iš tokių kronikos faktų kurdamas istorinį pasakojimą, „apdovanoja“ faktus tam tikromis, jam priimtinomis prasmėmis, išplaukiančiomis iš pasakojimo siužeto. Mandelbaumas prieštarauja šiam požiūriui ir teigia, kad istorikas susitinka ne su žaliais faktais, o su ankstesniais pranešimais, nuomonėmis ar įvertinimais. Dėl to istoriniai faktai, duomenys niekada nėra žali, jie visada yra jau susieti tam

tikrais ankstesniais ryšiais. Net paprasčiausias istorinis faktas nėra su niekuo nesusietas „atominis“ elementas. Jo nuomone, istoriniai duomenys dažniausiai yra ankstesnių pasakojimų nuotrupos (Mandelbaum 1980: 43–44). Marwickas teigia, kad White'as pateikia pernelyg „mechanistinę“ fakto sampratą. Jo nuomone, faktai yra ne tik vienoks ar kitoks įvykis, datos ar chronologija, bet ir jų tarpusavio ryšiai, sąryšis su kitais faktais, materialinėmis sąlygomis, sąmonės būseną, vertybėmis ir t. t. Todėl, anot Marwicko, negalima manyti, kad faktai tyliai laukia, kol juos istorikas „naratyvizuos“ (Marwick 1995: 18).

Kritikos sulaukia ir statiška White'o įvykio samprata. Richardas T. Vannas klausia, ar egzistuoja istorijoje kokie nors pamatiniai įvykiai, kurie nebūtų dalomi į mažesnius įvykius? O jei tokių įvykių nėra, tada sunku įsivaizduoti, kaip „tą patį įvykių rinkinį“ (*the same set of events*) istorikai gali aprašyti skirtingais istoriografiniais stiliais? Anot jo, White'as aiškiai sako, kad įmanoma beveik neribota aprašomų įvykių istoriografinių stilių įvairovė, tačiau nepateikia jokių argumentų, jog egzistuoja „atominiai“, nedalomi įvykiai-vienetai, kurie išlaiko savo tapatumą nepriklausomai nuo to, koku stiliumi jie yra aprašyti (Vann 1998:154).

Filosofas E. O. Golobas mano, jog kalba dalyvauja formuojant faktus, bet joku būdu jų neįsteigia. Rašydamas istoriją, istorikas naudoja savo vaizduotę, bet ją disciplinuoja įrodymai (faktai). Jis nesutinka, kad kiekvienas istorikas pabrėžia skirtingus „to paties istorinio lauko“ aspektus. Toks požiūris, anot Golobo, implikuoja kvazipozityvistinę įvykių, esančių „ne čia“, ir juos „apžvelgiančių“ istorikų situaciją. White'o idėją, kad kiekvienas istorikas rašo remdamasis ne objektyviais tie-

šios kriterijais, o savo moralinėmis ar esteti-
nėmis prielaidomis, jis laiko neribotu, pavo-
jingu ir griaušančiu reliatyvizmu (Golob 1980:
57–65). Istorikas Carlas Ginzburgas mano,
kad dėl savo reliatyvistinės pozicijos White’as
yra priverstas bet kokią istorinę representa-
ciją, kuri pateisina simpatizuojamą politinę
poziciją, laikyti teisinga nepriklausomai nuo
to, ar ji atitinka istorijos duomenis. Ginzbur-
gas net linkęs White’o poziciją sugretinti su
fašistų elgesiu, kai šie, siekdami savo prag-
matinės politikos tikslų, taip pat buvo linkę
iškraipyti akivaizdžius istorijos faktus (Ginz-
burg 1991: 84).

Didžiausią „smūgį“ naratyvistinė-tropolo-
ginė istorinio reprezentavimo koncepcija pa-
tyrė mokslininkams ginčijantis dėl moraliai
ir epistemologiškai atsakingo holokausto įvykių
reprezentavimo istorijoje. Šios devintajame de-
šimtmetyje kilusios diskusijos metu White’o
idėja, jog bet kokius istorijos faktus istorikai
gali savo nuožiūra įsiužetinti arba kaip hero-
jinį romaną, arba kaip tragediją, komediją ar
satyrą, sulaukė griežtos ir motyvuotos kri-
tikos. Mintis, kad holokausto įvykius gali-
ma įsiužetinti kaip komediją ar satyrą, dau-
geliui atrodė sunkiai suvokiama arba bent
jau epistemologiškai ir moraliai neatsakin-
ga. Pavyzdžiui, marksistas, istorijos socio-
logas Perry Andersonas abejojo, ar būtų pa-
teisinamas Antrojo pasaulio karo įvykių (ir
holokausto jo fone) įsiužetinimas komedi-
jos būdu, nors tiek pagal Freye’aus, tiek pa-
gal White’o kriterijus, tokio tipo naratyvus,
turinčius laimingą pabaigą, galima įsiužetinti
kaip komediją. Lygiai taip pat, anot jo, ne-
pateisinamas 1944–1945 metų įvykių hitle-
riniame Rytų fronte vaizdavimas kaip trage-
dijos (Anderson 1992: 54). Kai kas iš kritikų
ėmė White’ą gretinti net su revizionistais, lin-
kusiais abejoti holokausto įvykių realumu.

Kita vertus, reikia pasakyti, kad White’o
idėjos sulaukė ne tik kritikos, bet ir pritari-
mo. Net tarp kritiškiausiai nusiteikusių pro-
fesionalių istorikų buvo tokių, kurie pripaži-
no jei ne visos White’o tropologinės schemos,
tai bent kai kurių jos dalių novatoriškumą ir
naudą. Atmesdamas tropų teoriją bei White’o
aiškinimo formaliuą argumentu ir ideolo-
gine implikacija koncepciją, Mandelbaumas
manė, jog White’o didžiausias indėlis į isto-
riografiją – keturių istorinio naratyvo įsiuže-
tinimo būdų išskyrimas (Mandelbaum 1980:
47). Pomperis teigiamomis laiko pačias pa-
stangas ieškoti kultūrinių produktų dekada-
vimo, klasifikavimo ir susiejimo tipologijos
(Pomper 1980: 30).

Vaisingiausiai White’o idėjas pritaikė litera-
tūros teoretikai, nuo 1970–1980 metų pasidarę
pagrindiniais jų vertintojais. Nors literatūrolo-
gai kritikavo reliatyvistines White’o minties im-
plikacijas, tačiau tuo pat metu suvokė tropolo-
ginio projekto galimybes. Vieni transformavo
White’o tropologiją į tropų fenomenologiją, ki-
ti siekė performuluoti naratologiją į komuni-
kacijos teoriją, pabrėždami istorinį ir socialinį
naratyvinio diskurso kontekstą, kurį White’as
svarstė nepakankamai. Jo darbai literatūrolo-
gams tapo svarbia teorine nuoroda svarstant is-
torijos ir naratyvumo klausimus.

White’o atsakas į kritiką ir pažiūrų raida

White’o kūrybos apžvalgininkai pastebi, kad
jis nelinkęs atsakinėti į kritikų priekaištus ir
atmeta pasiūlymus eksplikuoti kai kurias at-
rodančias neaiškias savo mintis (Vann 1998:
145). Vis dėlto galima teigti, jog dėl kritikos
įtakos per tris dešimtmečius nuo *Metaistorijos*
pasirodymo vyko aiški jo pažiūrų kaita.

Jau pirmoje straipsnių rinktinėje *Diskurso tropika* White'as daugiau dėmesio ima skirti literatūriniam istorinio teksto reprezentavimo aspektams. Tai liudija bene reikšmingiausias šios rinktinės straipsnis *Istorinis tekstas kaip literatūros artefaktas*, kuriame daugiau svarstomi istorinio diskurso naratyvumo, o ne tropologiniai dalykai. Ši tendencija dar labiau išryškėja antroje rinktinėje *Formos turinys*, kurioje pirmieji trys straipsniai skirti vien teoriniams naratyvumo klausimams nagrinėti. Čia White'as istorinį naratyvą ima traktuoti beveik taip pat kaip ir literatūrinį, pabrėždamas, kad pirmąjį nuo antrojo skiria tik objektyvumo ir referentiškumo pretenzijos. Tokia istorinio naratyvo traktuotė gerokai skiriasi nuo ankstesnės, pabrėžiančios epistemologinį istorinio naratyvo aspektą. Be to, reaguodamas į kritiką, šios rinktinės straipsniuose White'as pabrėžia ideologinį ir politinį istorinių naratyvų pobūdį, dar labiau sumenkindamas epistemologinį (Vann 1998: 156). Šioje rinktinėje dar ryški dvejopa White'o pozicija. Viena vertus, jis toliau stengiasi pabrėžti žmogaus sąmonės tropologinės struktūros stabilumą, suteikiantį galimybę reprezentuoti ne pačią realybę, o jos mintinę projekciją. Kita vertus, skirtingai nuo poststruktūralistinės minties atstovų, White'as neatsisako istorinio įrodymo sąvokos istorijoje, nesėkmingai stengdamasis suderinti epistemologinį ir figūratyvinį istorinio diskurso aspektus (Kantener 1993: 278).

Naujausioje straipsnių rinktinėje *Figūrinis realizmas* (White 1999) White'as dar labiau iškelia figūratyvinį aspektą epistemologinio atžvilgiu. Rinkinį sudaro 8 straipsniai, kuriais White'as stengiasi parodyti, jog reprezentuojant realybę figūratyvinis (literatūrinis) diskursas pranašesnis negu pažodinis (mokslinis).

Viename jų – *Literatūros teorija ir istoriografija* – White'as pirmą kartą nuosekliai atsako į kai kurias kritikų pastabas. Visus kritikų argumentus White'as sujungia į keturias grupes. Jo nuomone, labiausiai jis yra 1) kritikuojamas dėl lingvistinio reliatyvizmo arba lingvistinio determinizmo, paverčiančio istoriką, anot kritikų, savo lingvistinio reprezentacijos būdo kaliniu, galinčiu matyti ir suvokti tik tai, ką leidžia jo naudojamas kalbos būdas. 2) Kritikai teigia, kad tropologinė kalbos teorija panaikina mokslinės ir literatūrinės kalbos skirtumą, darydama prielaidą, jog tai, ką šiandien laikome moksline kalba, dėl kalbos raidos ateityje bus galima laikyti literatūrine, ir atvirkščiai. Tokia tropologinė kalbos prigimties traktuotė, anot kritikų, panaikina istorinio fakto objektyvumo galimybę, tuo paneigdama istorijos mokslo mokslškumą. 3) Kritikai priekaištauja, kad tropologinė kalbos teorija neigia istorinių objektų realumą tvirtindama, jog praeities įvykiai neegzistuoja realiame pasaulyje, kad jie yra tik kalbinės konstrukcijos – nerealūs objektai, esantys vien knygoje. Vadinas, ši teorija kvestionuoja patį realybės realumą bei realybės reprezentavimo galimybę. 4) Kritikai nurodo, kad tropologinė istorinio diskurso teorija neigia pačių istorijos kritikų – „tropologistų“ – diskurso galimybę. Jeigu visi diskursai yra fiktyvūs, figūratyvūs ir įsivaizduojami, jeigu jie konstruoja savo reprezentuojamus objektus, o ne ieško jų realiame pasaulyje, tai tas pat pasakytina ir apie tropologo diskursą. Todėl, anot kritikų, tropologinė analizė pati tampa fikcijos fikcija, į kurią analitikas negalėtų rimtai žiūrėti (White 1999: 14–16).

Atsakydamas į pirmąjį priekaištą, White'as teigia, kad tropologija yra diskurso, o ne minties ar sąmonės teorija. Nors ji implikuoja fi-

gūracijos neišvengiamumą diskurse, kartu ji stengiasi suteikti būtiną žinojimą, leidžiantį istorikui laisvai rinktis iš skirtingų figūracijos strategijų. Tropologinė teorija nereiškia nei to, kad kalba determinuoja suvokimą, nei to, kad diskurso teisingumas susijęs su kalba. Tropologinė istorinio diskurso teorija, anot White'o, kalba ne apie suvokimą, o apie reprezentaciją.

Antruoju atveju White'as ginasi neaiškiai tvirtindamas, kad tropologija neneigia nei ekstradiskursyvinių esybių (*entitities*) egzistavimo, nei to, kad mes galime jomis remtis ir reprezentuoti jas kalboje. Ši teorija neteigia, kad viskas yra tik kalba, diskursas ar tekstas, o tik sako, kad lingvistinis referentiškumas ir reprezentacija yra daug komplikuočiau ir senesni dalykai, nei implikuoja pažodinės kalbos ir diskurso sampratos. Anot White'o, kadangi tropologija labiau domisi kalbos kodais, o ne jų turiniu, metalingvistinę kalbos funkciją vertina labiau nei referencinę.

Atsakydamas į trečiąjį priekaištą, White'as tvirtina, kad tropologinė teorija nepašalina fakto ir fikcijos skirtumo, bet iš naujo apibrėžia jų sąryšį diskurse. Anot jo, jei nėra žalių faktų, o tik skirtingai aprašyti įvykiai, faktiškumas tampa dalimi deskriptyvinių protokolų, transformuojančių įvykius į faktus. Figūratyvinis (literatūrinis) realių įvykių aprašymas yra ne mažiau faktiškas nei pažodinis (mokslinis). Jie abu yra „faktologiški“, tik skirtingu būdu. Tropologinė teorija teigia, kad reikia nepainioti įvykių su faktais – įvykiai įvyksta, o faktai yra konstituojami lingvistinio aprašymo būdu.

Į ketvirtąjį priekaištą White'as atsako, jog tropologinė analizė gali būti atliekama tik visiškai suvokiant jos pačios figūratyvinį aspektą. Anot jo, kai pasitelkę tropologinę analizę kri-

tikai tiria teksto tropologinę struktūrą, jie susiduria su faktais – kalbos, diskurso, tekstualumo. Kritikai remiasi dalykais, kuriuos apčiuopia tekste, nors vartoja netiesioginę figūratyvinę kalbą. Ar gali būti jų diskursas vertinamas rimtai ir ar turi realią prasmę? White'as atsako teigiamai ir mano, kad figūratyvinio diskurso rimtumas negali būti lyginamas su siauru pažodiniu prasmingumu, o prasmė – tik su pažodine prasme. Anot jo, tropologinė analizė neatima iš figūratyvinės kalbos teisingumo galimybės (White 1999: 14–18).

Analizuojant šiuos atsakymus į kritiką, susidaro įspūdis, kad abi šalys nesusikalba, nes vertina iš skirtingų pozicijų. Šiuo atveju galima aiškiai pastebėti, jog kritikų argumentai grįsti epistemologiniu pamatu, o White'as remiasi retoriniu. Tai suvokus nesunku suprasti, kodėl White'as kartais nutyli gausius kritikų priekaištus, pavyzdžiui, dėl tropologijos metodo tinkamumo istoriniam diskursui paaiškinti.

Kituose šios rinktinės straipsniuose – *Istorinis užsiangažavimas ir tiesos problema istorijos reprezentacijoje* (White 1992: 37–53) ir *Moderybės įvykis* (ten pat: 66–86) – White'as atsako į holokausto reprezentavimo tyrinėtojų priekaištus. Jis gina savo poziciją ir toliau tvirtina, kad faktai patys savaime nieko nesako ir gali būti sėkmingai įtraukti į tokius naratyvus, kuriuos toleruoja socialinis kontekstas. Pavyzdžiui, anot White'o, holokaustas sionistams atrodo kaip apokaliptinė tragedija, o atgyjančiam neonacizmui – kaip sėkmingas sprendimas (White 1987: 76, 80). White'as nelinkęs sutikti net su tokiu, atrodytu, svariu kritikų argumentu, kad morališkai būtų neatsakinga holokausto įvykių faktus įsiužetinti ironiškai ar estetizuoti ir paversti juos fetišais bei sadomazochistinių fantazijų medžiaga, nes to-

kie pasakojimai prieštarauja visuomenės priimtoms moralės normoms. Jis abejoja, ar visuomenės moralinės normos gali būti pagrindas pasmerkti vieną ar kitą istorinio įvykio interpretaciją, jei ji korektiška istorinių faktų atžvilgiu (White 1999: 30–31).

Debatuose dėl tinkamo holokausto reprezentavimo susiformavo nuomonė, kad holokausto iš viso neįmanoma reprezentuoti. Šios minties šalininkai (R. Braunas, Ch. R. Browningas, E. Fackenheimas, S. Friedlanderis, W. Kansteineris, H. Kellneris, G. Steineris ir kiti) mano, kad holokaustas yra toks įvykis, kurio neįmanoma „pagauti“ jokiomis kalbinėmis, vaizdinėmis ar kitokiomis priemonėmis. Jų nuomone, holokaustas priešinasi suvokimui: jo negalima atkurti net remiantis išlikusių gyvų liudininkų patirtimi, nes pati ši patirtis su niekuo nepalyginama ir neįtikėtina net tiems, kurie ją išgyveno. Jie mano, jog blogai, kai holokausto tema paverčiama naratyvu, – tada neišvengiamas budelių humanizavimas ir pan. Tokios situacijos išeitis, anot vieno iš holokausto reprezentavimo problematikos tyrinėtojų Berelio Lango, – pasitelkti pažodinį, tikslų pasakojimą, perteikiantį tik genocido faktų kroniką be jokio interpretavimo. Pasak jo, visi holokausto reprezentavimo iškraipymai kyla iš faktų iškraipymų, kurie atsiranda vartojant figūratyvinę kalbą (Lang 1995: 88–89). B. Lango manymu, tokį pažodinį pasakojimą padeda sukurti Roland'o Barthes'o pasiūlytas intranzityvinis rašymas (angl. *intransitive writing*), kuris „panaikina“ pasakojimo autorių, ištirpdo aprašomojo objekto, aprašančio subjekto bei skaitytojo ribas (Lang 1990: xii–xiii).

White'as sutinka, kad realistinis reprezentavimo galimybių arsenalas, susiformavęs pozityvistiškai nusiteikusiame devynioliktajame

amžiuje, yra nepakankamas tokių modernistinių įvykių kaip „Galutinis sprendimas“ aprašymui. Oponuodamas pirmiau išvardytiems autoriams, jis pasiūlo savo šios problemos sprendimo variantą. Jo nuomone, modernistiniai reprezentavimo būdai, būdingi šiuolaikinei literatūrai, gali būti išeitis iš šios padėties. Įvertindamas Lango siūlomą intranzityvinio rašymo mintį, White'as siūlo senovės graikų „viduriniojo balso“ gramatinę formą¹, kuri, anot jo, leidžia subjektui istorinėje reprezentacijoje visiškai išnykti, susiliesti su reprezentuojamu veiksmu (White 1999: 38–39). Jis teigia, kad literatūriniam modernizmui būdingos šios savybės: rašytojo, kaip objektyvių faktų pasakotojo, išnykimas, išorinio požiūrio taško perkėlimas į pasakojamo objekto vidų, abejojimo pasakojimo tikrumu dominavimas, „sąmonės srauto“, kaip priemonės, leidžiančios atsisakyti objektyvios realybės išpūdžio, atsiradimas, naujų laiko, temporalumo patirties reprezentavimo technikų, padedančių išnykti ribai tarp vidinio ir išorinio laiko, naudojimas (ten pat: 40). Anot White'o, būtent šios stilistinės naujovės ir modernistinė rašymo technika, sulaužanti įprastinius naratyvinio pasakojimo kanonus, tik ir gali tinkamai reprezentuoti holokausto bei kitus panašius skausmingus istorijos įvykius. Realizmas rūpinasi realybę reprezentuoti realistiškai ir ją identifikuoja su istorija, o modernizmo atveju istorija patiria radikalią transformaciją. Modernizmas atsisako fakto ir fikcijos opozicijos – to pagrindo, kuriuo remiantis

¹ R. Barthes'o nuomone, šiuolaikinės indoeuropiečių kalbos siūlo dvi intranzityvinio rašymo formas: aktyviąją (pvz.: „I am shaving“) ir pasyviąją („I am being shaved“). H. White'o manymu, holokausto įvykiams tinkamai reprezentuoti labiausiai tiktų viduriniojo balso forma („I am getting shawed“), leidžianti išvengti subjekto įsiveržimo į reprezentuojamą veiksmą.

konstruojamas realizmas. Čia tabu nepainioti faktų su fikcijomis yra panaikinamas. Šis modernizmo aspektas leido atsirasti naujiems postmoderniems paraistorinio reprezentavimo žanrams (*docudrama, faction, infotainment, the fiction of fact, historical metafiction*) (ten pat: 66–67). Taigi, modernizmas, anot White'o, ne atsisako realizmo ar pancigia istoriją, o numato naują istorinės realybės formą, kuri leidžia tinkamai reprezentuoti bet kokius istorijos įvykius.

Išvados

Šis modernistinis ar, perfrazavus pagal rinktinės pavadinimą, figūrinis realizmas ir yra tas taškas, kurį pasiekė Haydeno White'o pažiūrų raida per tris dešimtmečius nuo 1973 metais pasirodžiusios *Metaistorijos*. Galime klausyti, ar šis figūrinis realizmas yra adekvatus atsakas į kritiką? Kaip minėta, dalis kritikų laikosi epistemologinių, o White'as – retoriinių pradžios pozicijų. Dėl to kartais jų argumentai „nesusiliečia“. Tačiau White'ui nepavyksta (ir vargu ar gali pavykti) atsiriboti nuo epistemologinių savo naratyvistinės-tropolo-

ginės koncepcijos šaknų. Ryškiausias pavyzdys – istorinio fakto interpretacija. White'as iš dalies teisus, kai teigia, kad istoriniam faktui prasmę suteikia pats istorikas. Tačiau ar tai reiškia, kad tam pačiam faktui galima suteikti bet kokią prasmę priklausomai tik nuo visuomenės poreikių ar istoriko vaizduotės ypatybių? Ar galime įsivaizduoti kokią nors civilizuotą bendruomenę, kuriai holokaustas atrodytų puikus dalykas? Kur yra tokios fantazijos ribos? Manau, kad White'as nesugeba įtikinamai atsakyti į šį klausimą.

White'o pateikta istorinio diskurso giminytės literatūriniam diskursui analizė yra puikus įnašas į istorijos filosofijos raidą. Vis dėlto lieka neaišku, kur slypi riba, skirianti istoriją nuo literatūros? Jei istorija skiriasi nuo literatūros tuo, kad siekia atskleisti tiesą, tai turėtume svarstyti istorinės tiesos ir objektyvumo klausimą. Tačiau H. White'as, atrodo, priklauso prie tų reliatyvistiškai nusiteikusių postmodernistinių realizmo kritikų, kurie mano, jog istorija ir tiesa neturi nieko bendra. Vadinasi, H. White'o tropologija istoriją neatskiriama transformuoja į literatūrą.

LITERATŪRA

1. Anderson, P. 1992. „On Emplotment: Two Kinds of Ruin“, in *Probing the Limits of Representation: Nazism and the „Final Solution“*, ed. Saul Friedlander. Cambridge, Mass, 54–65.
2. Appleby, J.; Hunt, L.; Jacob, M. 1998. *Tiesos sakymas apie istoriją*. Vilnius: Margi raštai.
3. Donskis, L. 1993. *Moderniosios kultūros filosofijos metmenys*. Vilnius.
4. Dunk, H. 1993. „Narrativity and Reality of the Past“, *Storia della storiografia* 24: 23–44.
5. Fryc, N. 1957. *The Anatomy of Criticism: Four Essays*. Princeton.
6. Ginsburg, C. 1991. „Checking the Evidence: The Judge and the Historian“, *Critical Inquiry* 18, 79–92.
7. Golob, E. O. 1980. „The Irony of Nihilism. Meta-history: Six Critiques“, *History and Theory* Beiheft 19: 55–65.
8. „Human Face of Scientific Mind“ (An Interview with Hayden White), *Storia della Storiografia* 1993; 24: 5–21.
9. Kansteiner, W. 1993. „Hayden White's Critique of the Writing of History“, *History and Theory* 32(3), 273–295.
10. Lang, B. 1995. „Is it Possible to Misrepresent the Holocaust?“, *History and Theory* 34(1), 84–89.
11. Lang, B. 1990. *Act and Idea in the Nazi Genocide*. Chicago: University of Chicago Press, xii–xiii.

12. Mandelbaum, M. 1980. „The Presuppositions of Metahistory. Metahistory: Six Critiques“, *History and Theory* Beiheft 19: 39–54.
13. Mannheim, K. 1946. *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*. New York.
14. Marwick, A. 1995. „Two Approaches to Historical Study: The Metaphysical (Including „Postmodernism“) and the Historical“, *Journal of Contemporary History* 30(1): 5–35.
15. Norkus, Z. 1996. „Postmodernizmas istorikoje: retorikos tradicija ir H. White'o istoriografinio stiliaus tradicija“, *Problemos* 50: 65–80.
16. Norkus, Z. 1996. *Istorika*. Vilnius: Taura.
17. Norkus, Z. 1993. „Haidenas Vaitas ir naratyvistinis posūkis istorijos filosofijoje“, in *Žmogus ir pasaulis*. Kaunas, 67–69.
18. Pepper, S. C. 1966. *World Hypotheses: A Study in Evidence*. Los Angeles.
19. Phillips, M. 1993. „Historiography and Genre. More Modest Proposal“, *Storia della storiografia* 24: 119–132.
20. Pomper, Ph. 1980. „Typologies and Cycles in Intellectual History. Metahistory: Six Critiques“, *History and Theory* Beiheft 19: 30–38.
21. Struever, N. S. 1980. „Topics in History“. Metahistory: Six Critiques“, *History and Theory* Beiheft 19: 67–79.
22. Vann, R. T. 1998. „The Reception of Hayden White“, *History and Theory* 37(2): 143–161.
23. White, H. 1999. *Figural Realism. Studies in the Mimesis Effect*. Baltimore; London.
24. White, H. 1992. „Historical Employment and the Problem of Truth“, in *Probing the Limits of Representation: Nazism and the „Final Solution“*, ed. Saul Friedlander. Cambridge, Mass, 37–53.
25. White, Hayden. 1996. „Įvadas: tropologija, diskursas ir žmogaus sąmonės modusai“, in *Kultūra ir istorija*. Vilnius: Gervėlė, 125–153.
26. White, H. 1973. *Metahistory: the Historical Imagination in Nineteen Century Europe*. Baltimore; London.
27. White, Hayden. 1985. „Naratyvumo vertė vaizduojant tikrovę“, *Baltos lankos* 5: 33–64.
28. White, H. 1995. „Response to Arthur Marwick“, *Journal of Contemporary History* 30(2): 233–246.
29. White, H. 1987. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore.
30. White, H. 1978. *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. Baltimore.

THE RECEPTION AND CRITIQUE OF HAYDEN WHITE'S NARRATIVISTIC-TROPOLOGICAL PROJECT

Vytautas Žemgulis

Summary

An American philosopher and historian of culture H. White is the most famous representative of narrativistic philosophy of history. In his capital work *Metahistory* (1973) he advanced the radical innovative narrativistic project of historical discourse based on tropology. The theory received a lot of comments among scholars of different branches and trends in humanities. In the first section of the article the initial version of H. White's narrativistic-tropological project

is presented. In the second section of the article the criticisms of this theory are reviewed, identifying main topics, discussing critics' positions. In the third section of the article H. White's reaction to criticism is discussed. In this discussion the author asks how these criticisms affected H. White's conception, stimulating the elaboration of White's late conception of figurative realism.

Keywords: tropologic, narrative, employment, figurative speech, literal speech.

Įteikta 2003 07 09